

νὸν ὅτι περὶ τῶν ἀληθειῶν τούτων οἱ ἑτερογενεῖς θέλουσι συμφωνήσαι, καὶ συμφωνοῦσιν ἐν γένει, διότι τὰς ιδέας, ὅσας ἐτολμήσαμεν νὰ συνδιατάξωμεν ἐν τῇ προκειμένῃ μελέτῃ, ὧν ἐκάστη ἐπιδέχεται εὐρυτάτην ἀνάπτυξιν, δύναται τις νὰ εὕρῃ πολλαχοῦ διασπαρμένους. Μόνοι ἡμεῖς ὀφείλομεν οὐχὶ νὰ ἐπαιρώμεθα ἐπ' αὐταῖς, ἀλλὰ νὰ μετριοφρονῶμεν, διότι ὅσα μεγάλη καὶ ἐνδοξος εἶναι ἡ περιουσία ἣν ἐκληροδότησαν ἡμῖν οἱ ἀθάνατοι ἡμῶν πατέρες, τόσῃ μεγάλη εἶναι ἡ εὐθύνη καὶ πρέπει νὰ ᾔνχι ἡ προσπάθεια, ἵνα μὴ φανῶμεν ἀνάξιοι αὐτῶν ἀπόγονοι. Πολλὰ καὶ σοδρὰ εἶναι τὰ πηγάζοντα ἐκ τούτου καθήκοντα, εἰς ταῦτα πάντες ὑποβιβάλλομεθα καὶ μικροὶ καὶ μεγάλοι, καὶ ἐλεύθεροι καὶ δοῦλοι, καὶ οἱ ἐντὸς καὶ οἱ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, ἕκαστος δὲ ἡμῶν συγκεντρούμενος ἐν τῇ ιδίᾳ συνειδήσει, εἰς δὲ εἶναι ἐκφυλός, τὰ συνκισθάνεται· ἀλλ' εἰς ἐπετρέπετο ἡμῖν νὰ τὰ διατυπώσωμεν ἐν ὀλίγοις, ὡς λογικὰ πορίσματα τῶν προεκτεθέντων, ἠθέλομεν εἶπει ὅτι ἀνάγονται εἰς τὴν μελέτην καὶ ἀναγέννησιν, εἰ δυνατόν τῆς ἀρχαίας σοφίας, συνδυαζομένης μετὰ τῶν ὑγείων στοιχείων τοῦ νέου πολιτισμοῦ καὶ μετὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Εἰς τοῦτο κατορθώσωμεν, ἢ ἐν τῷ μέλλοντι ἱστορικῇ ἀποστολῇ ἡμῶν θέλει εἶναι μεγάλη ὅσον ἢ ἐν τῷ παρελθόντι, καὶ δι' ἡμῶν ὁ πολιτισμὸς θέλει ἐπιστρέψῃ τελειότερος εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ πατρίδα^{*)}.

Ἐν Αὐδίνῳ κατὰ Αὐγουστον 1874.

Π. ΒΡΑΙΛΑΣ ΑΡΜΕΝΗΣ.

Ἡ ΕΠΙ ΤΟΥ ΙΛΙΞΟΥ ΓΕΦΥΡΑ ΤΟΥ ΠΑΝΑΘΗΝΑΪΚΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ.

Ἐπὶ τῶν πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ Σταδίου ὁχθῶν τοῦ Ἰλισσοῦ οἰκοδομεῖται νῦν ὑπὸ τῆς ἐπὶ τῶν Ὀλυμπίων ἐπιτροπῆς γέφυρα λιθίνη^{*)} καὶ τὰ μὲν ἄκρα τῶν ἀψίδων ἐρεισθήσονται ἐπὶ τῶν σωζομένων στερεῶν λειψάνων τοῦ ἐκατέρωθεν ἀντιτειχίσματος,

*) ΣΗΜ. ΠΑΝΑ. Τὴν ἀνωτέρω μελέτην ἀπήγγειλεν ὁ Κ. Βράϊλας εἰς ἐπὶ τῆς ἐν Αὐδίνῳ ἑλληνικῆς κοινότητος, ἐν τῷ νεωστὶ ἰδρυσθέντι ἑλληνικῷ σχολείῳ, ἐν ᾧ γίνονται καὶ παραδόσεις ὅπως πρὸ τινῶν ἐτῶν ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Ἀθηνᾶϊς. Ἀξίαι δὲ πρὸ πάντων σημειώσεως ἡ ἰσχὺς τῶν ἐπιχειρημάτων δι' ὧν ἀποδεικνύει τὸ θαυμαστὸν τῆς παρελθούσης ἐπιμέλειας τοῦ ἑλληνισμοῦ εἰς πάντα τὸν κόσμον, καὶ ἡ εὐκρίνεια δι' ἧς διακτυλεῖται ἐν λόγῳ ἐξ ἀνάγκης συντόμως τὰ κυριώτατα αὐτοῦ ἔργα. Ὁ φιλόπατρις συγγραφεὺς δεξιᾶται ἐπὶ τέλος εἶπε καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἡ ἱστορικῇ ἀποστολῇ τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ἔσται μεγάλη, εἰς διατηρήσωμεν ἀλώδην τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν. Καταδεικνύει δὲ καὶ τὸ χαρίεν καὶ ἀνθηρὸν τοῦ ὕψους, δι' οὗ ἡρμάνευσεν ὁ εὐγλωττος ῥήτωρ τὰς ιδέας αὐτοῦ.

ἢ δ' ἀντηρὶς θεμελιούται ἐν μέσῃ τῇ κοίτῃ τοῦ ὀνομαστοῦ ποταμοῦ, ὃς τις κατὰ μὲν τὸν Σενέκαν

... per graciles lenis Iliissus,
Ut Maeander, super aequales
Labitur agros piger, et steriles
Amne maligno radit arenas¹⁾

κατὰ δὲ τὸν Σατωβριάνδον, στηριζόμενον εἰς ἀρχαιότερων περιγραφὰς, καὶ ἐξ ιδίων καὶ τοῦ φίλου Fauvel παρατηρήσεων συμπεραίνοντα, εἶχεν ἄλλοτε διαρκέστερον ὕδωρ ῥέον νῦν καὶ διαχεόμενον ὑπὸ τὴν χαλκῶδη κοίτην²⁾. Ἡ γενομένη πρὸς θεμελίωσιν τοῦ ἐρείσματος πρώτη καὶ σχεδὸν ἐπιπόλαιος ἀνασκαφὴ ἀπέδειξεν ἑκατοστὸν ἤδη, τὴν ὑπὸ τὸ ῥεῖθρον ἀπώλειαν μονονουχί ὅλου τοῦ ποταμοῦ ὕδατος.

Ταλαίπωρος Ἰλισσός! Ἀφ' οὗ ἐδέχθης τὰς κολακείας καὶ τοὺς θαυμαστικούς ἐπαίνους Ἑλλήνων καὶ ξένων, καθ' ὃν χρόνον ἡ εὐτυχία καὶ ἡ λαμπρότης τῆς ὑπὸ σοῦ βρεχομένης πόλεως ἔσurreν, ὡς πᾶσα εὐτυχία καὶ πᾶσα λαμπρότης, πολλοὺς τοὺς φίλους καὶ τοὺς θαυμαστάς, εὐθὺς ὅτε μετὰ τῆς πόλεως ἐξέπεσες τοῦ ἀρχαίου μεγαλείου, πάντες σε ἐγκατέλιπον, οἱ δὲ πλείστοι καὶ ἀρνοῦνται αὐτὴν σοῦ τὴν προγενεστέραν ἀξίαν.

Ὁ Καλλίμαχος πρῶτος, δύο περίπου αἰῶνας πρὸ Χριστοῦ ἀκμάσας, καταπεπληγμένος ὑπὸ τοῦ μεγέθους τοῦ Νεῖλου, ἐπιλανθάνεται ὅτι μικρὸν κατωτέρω τῆς εἰς τὸν Ἰλισσὸν συμβολῆς τοῦ Ἡριδανοῦ, καθ' ἣν περίπου θέσιν κεῖνται σήμερον οἱ ἀνθηροὶ κῆποι τῶν *Ἰλισσίδων Μουσῶν* καὶ τῶν *Νυμφῶν*, ὁ πεζὸς Φαῖδρος πρὸς τὸν ἀπήγασον ὡσαύτως Σωκράτη διαλεγόμενος, λέγει περὶ τοῦ κατ' ἐκείνην τὴν θέσιν ῥεύματος τοῦ Ἰλισσοῦ· «ἄρ' οὖν ἐνθένδε (ὁ Βορέας ἤρπασε τὴν Ἠρείθειαν); χαρίεντα γοῦν καὶ καθαρὰ καὶ διαφανὴ τὰ ὕδατα φαίνεται καὶ ἐπιτήδεια κόρῃς παίζειν παρ' αὐτά³⁾» ἐπιλανθάνεται λέγω ὁ Καλλίμαχος τῆς ἀληθεστάτης ταύτης μαρτυρίας, καὶ συκοφαντεῖ τὸ ὕδωρ τοῦ Ἡριδανοῦ ὡς καὶ ὑπὸ τῶν θρεμμάτων καταφρονούμενον⁴⁾.

Ἀνωτέρω εἶδομεν τοὺς ἀνευλαβεῖς ποιητικούς λόγους τοῦ φιλοσόφου Σένεκα.

1) «... ὁ ἡρεμὸς Ἰλισσός, ὡς ὁ Μαίανδρος, ἐπὶ ἰσχυῶν καὶ ὁμαλῶν ἀγρῶν νωθρὸς ἐλισθαίνει καὶ ὕδατι εὐτελεῖ τὰς ἑρπᾶς γαίας περιδρέγει.» Σενέκα Ἰππύλυτος V. 13—16.

2) Chateaubriand *Itinéraire*, Μέρους Α', σελ. 227. Ἐκδόσεις 1844.

3) Πλάτωνος, Φαῖδρος III.—Περὶ τῆς τοποθεσίας ταύτης δις ἤδη μέχρι τοῦδε ἔγραψα τὸ πρῶτον ἐν τοῖς *Ποικίλοις λαλήμασι* τῷ 1863 (Πανδ. τόμ. 1Α', φυλλ. 327, σελ. 411), εἰτα δ' ἐν ἄρθρῳ περὶ *κεστοφόρου Ἀφροδίτης*. (Πανδ. τόμ. 1Ε', φυλλ. 343, σελ. 228.) Σημειωτέον δὲ σήμερον ὅτι ὁ Chandler συγχέει αὐτὴν πρὸς τὴν Καλλιρρόην ἢ Ἐννεάκρουν, ὡς ὁρθῶς παρατηροῦσιν οἱ σχολιασταὶ αὐτοῦ Servois καὶ Barbier du Bocage, ὑποδεικνύοντες σχεδὸν τὴν ὑπ' ἐμοῦ ἀναγνωριζομένην θέσιν ὡς τόπον τοῦ διαλόγου (Chandler τόμ. Β' κεφ. XVI ἐν τέλει, καὶ σημ. 81 τῆς γαλλ. μεταφράσεως.)

4) Στράβωνος Γεωγραφικῶν Β. IX, κεφ. Δ'.

Μετὰ δ' αἰῶνας ὁλοκλήρους σημειώσις τις ἀνώνυμος, ἀνήκουσα εἰς τὸ ὑπὸ τῶν γάλλων καπουκίνων ἰχνογραφηθὲν σχέδιον τῶν Ἀθηνῶν (1670 μ. Χ.), λέγει ὅτι τὸν Ἰλισσὸν αἱ Ἕλληνες ἀποκαλοῦσι *ξηροπόταμον*, τουτέστι χεῖμαρρον, ἥτοι τόπον ὅπου τὸ ὕδωρ ῥεῖ· κατὰ τὴν ἀφθονίαν τῆς βροχῆς, τὸν δὲ λοιπὸν χρόνον εἶναι ξηρὸς ⁸⁾. — Ἐκατὸν δὲ περίπου ἔτη μετὰ ταῦτα ὁ ἄγγλος Chandler (1764—1766), ὑπὸ τῆς ὁρμῆς τῆς καταφρονήσεως σκοτιζόμενος, συγγέει τὰ ὕδατα τοῦ Ἰλισσοῦ πρὸς τὰ τοῦ Ἡριδανοῦ, ἐπαναλαμβάνων περὶ ἐκείνων ὅτι ὁ Καλλιμάχος εἶπε περὶ τούτων, καὶ ἀσεβῶς μετ' ἐλαφράς πανοπλίας μακροφυκρῶν, ἀντεπεξέρχεται κατὰ τὰ πῶν ὑδάτων τοῦ ἐνδόξου ποταμοῦ καὶ κατὰ τῶν ὑπερβολῶν τῶν ἀρχαίων ποιητῶν. Κατ' αὐτὸν, οὐδ' ὅταν ῥαγδαίως βρέχῃ, οὐδ' ὅταν ἡ χιὼν ἐπὶ τῶν ὀρέων τέκεται, ἔχει ὕδωρ ἐντελῶς καλύπτον τὴν κοίτην ὁ Ἰλισσὸς, ἐν ᾧ κατ' ἔτος ἡμεῖς οἱ παρ' αὐτὸν κατοικοῦντες, τὸν χειμῶνα ἰδίως, βλέπομεν ὅτι ἐπὶ ἡμέρας πολλὰς· πολλάκις καὶ μέχρι

ρίστησι τὴν γέφυραν καλύπτουσιν ποταμὸν μέχρι χειλέων πλήρη, τὸ αὐτὸ προνόμιον τῆς ποιητικῆς ὑπερβολῆς ⁸⁾.

Μετὰ δὲ τὸν ἄγγλον Chandler ὁ γάλλος Rouqueville, ἵνα παρλαίπω πάντας τοὺς ἄλλους τοὺς πρὸ καὶ μετ' αὐτὸν τὸν Ἰλισσὸν κακολογήσαντας, (ἐν οἷς καὶ ὁ Breton), ἀφ' οὗ ἐπαναλάβῃ καὶ αὐτὸς τὸ γνωστὸν ὅτι ὁ Ἰλισσὸς μόνον κατὰ τὴν ὥραν τῶν βροχῶν ἔχει ὕδωρ, θεωρεῖ μυθώδη τὰ φυλλώματα τὰ σκιάσαντα πάλαι τὰς ὄχθας αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Κηφισσοῦ ἀποταμῶν ἀδρόχοις ποσὶ περωμένων, λέγει, κατὰ τὰ δύο τρίτα τοῦ ἔτους ⁹⁾. Ἀλλ' εὐτυχῶς ἡ παρούσα τῆς ὑπὸ τοῦ Κηφισσοῦ διχρῆσμένης πεδιάδος ἀνθηρὰ κατάστασις, αἱ πλάτανοι, αἱ λεύκαι καὶ αἱ σκιερὰι φυλλάδες, οὐχ ἦττον ἢ αἱ θεῖαι αὐτοῦ ἀηδόνες βεβαιοῦσι τὴν ποιητικὴν ἀκρίβειαν τῶν ἀρχαίων ποιητῶν τε καὶ πεζῶν συγγραφέων ἐπικούρου νῦν ἐχόντων καὶ αὐτὸν τὸν Chandler ¹⁰⁾.

Τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι οὐδέποτε ὁ Ἰλισσὸς ἐπλημμύρει διαρκῶς ὑπὸ ὕδατος· ὅτι ὅμως κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους διαρκῶς εἶχεν ὕδατα καὶ πολλῶν πλείονα ἢ τὴν σήμερον εἶναι κατ' ἐμὲ ἀναντίρρη-

⁸⁾ Chandler, τόμ. Β', κεφ. XV σελ. 460 — 462 τῆς γαλλ. μεταφράσεως.

⁹⁾ Rouqueville, Voyage dans la Grèce, IV. CVII σελ. 83 καὶ 96.

¹⁰⁾ Chandler, αὐτόθι κεφ. XXII ἐν τέλει. Περὶ δὲ τῶν εἰς τὴν θέσιν τῆς παλαιᾶς τοῦ Πλάτωνος ἀκαδημίας καὶ τὸν Κολωνὸν συγκαλουσῶν ἡμᾶς κατ' ἔτος ἀηδόνων ἴδε τὰ ἐπόμενα, ὧν ἀκριβεστέρα ἐστὶ καὶ σήμερον καὶ ὠραιότερα περιγραφή τῆς τοῦ Σοφοκλέους εἶναι σχεδὸν ἀδύνατος.

Χῶρος δ' ὅδ' ἱερὸς, ὡς ἀπεικάζει, βρύων
δάφνης, ἐλαίας, ἀμπέλου· πυκνόπτεροι δ'
εἴσω κατ' αὐτὸν εὐστομεῦσ' ἀηδόνες.

καὶ κατωτέρω·

τὸν ἀργῆτα Κολωνὸν, ἐνθ'
ἀ λίγαια μινύρεται
θαμίζουσα μάλιστ' ἀηδὼν
χλωραῖς ὑπὸ βᾶσσαις,
τὴν εἰνῶπα νέμουσα κισσὸν
καὶ τὴν ἄβατον θεοῦ
φυλλάδα μυριόκαρπον ἀνγλίον
ἀνήμερον τε πάντων
χειμῶνων· ἔνθ' ὁ βακχιώτης
ἀεὶ Διόνυσος ἐμβάτευε
θεαῖς ἀμφοπολὼν τιθάναις.
θάλλει δ' οὐρανίας ὑπ' ἄχνας
ὁ καλλίστροφος κατ' ἡμᾶς ἀεὶ
νάρκισσος, μεγάλαιν θεαῖν,
ἀρχαῖον στεφάνωμ' ὅτε
χρυσουγῆς κρέκος· οὐδ' αὖπνοι
κρῆναι μινυθουσιν
Κηφισσοῦ νομάδες βεῖθρων
ἀλλ' αἰὲν ἐπ' ἡματι
ὠκυτόκος πεδίων ἐπινίσσεται
ἀκηράτω σὺν ὕμῳ
στερνούχου χθονός·

ἔστιν δ' εἶον ἐγὼ γὰρ Ἀσίαν οὐκ ἐπακούω,
οὐδ' ἐν τῇ μεγάλῃ Δωριδί νάσω Πέλοπος πύπασα βλαστὸν
κύττωμ' ἀχείρηντον αὐτόπαιον,
ἐγγέων φόδημα δαῖων,
ὃ τὰδε θάλλει· μεγίστη χώρη
γλαυκᾶς παιδοτροφῆς φυλλὸν ἐλάας.

[Σοφοκλέους Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῷ.]

Λείψαν τῆς γεφύρας ἀπέναντι τοῦ Σταδίου.

χειλέων πληροῦται, καὶ τὰς ὄχθας ὑπερπηδᾷ, καὶ ἔχων ἀληθῶς «τὴν μεγαλοπρεπῆ ταχύτητα ἣν ἀπέδωκαν αὐτῷ οἱ ἀρχαῖοι,» ἀφ' οὗ σχεδὸν ἐντελῶς κατέφαγε τὸ ἀρχαῖον λίθινον πρόχωμα, οὐχὶ σπανίως κατακρημνίζει γεφύρας καὶ οἰκίας παρὰ τὴν ὄχθην στερεῶς ὠκοδομημένας ⁶⁾. Οἱ χαρίεντες κῆποι οἱ τινες πρὸς τῷ τῶν τεττίγων σθερινόν τε καὶ λιγυρὸν ὑπὸ χόουσι· τῷ τῶν Γαλλίδων καὶ τῶν Γερμανίδων χορῷ ⁷⁾, αἱ ἐπ' αὐτοῖς οἰκίαι, αἱ ἀπέναντι τὸν ποταμὸν ζευγνύουσαι ξύλιναι γέφυραι, ἡ λιθίνη τῆς Καλλιφρόνης καὶ τοῦ Νεκροταφείου καὶ αὐτὰ τὰ ἐνίοτε πνιγέντα βοσκήματα ἔστωσαν οἱ εὐγλωττοι, καὶ τοὶ ἄφωνοι, τῶν λόγων μου μάρτυρες. Ἀλλ' ὁ Chandler, μὴ ἀκούμενος εἰς τὴν κατάκρισιν τῶν ἀρχαίων ποιητῶν, ἀνγκυλωρίζει παρὰ «τῷ ἐπινοητικῷ (ingénieux) γάλλῳ καλλιτέχνῃ (Leroy), ὃς τις ἐν εἰκόνι τινὶ τῆς ἀπέναντι τοῦ Σταδίου θέσεως πα-

⁶⁾ De Laborde, Athènes aux XV, XVI et XVII siècles I. σελ. 79 ἐν σημειώσει.

⁷⁾ Περὶ τοιαύτης τινὸς κατατροφῆς, ἴδε Πανδ. τόμ. ΙΒ', φυλλ. 351, σελ. 379 ἐν τοῖς Π ο ἰ κ ἰ λ ο ἰ ς λ α λ ἡ μ α σ ι ν.

⁷⁾ Πλάτωνος, Φαίδρος IV.

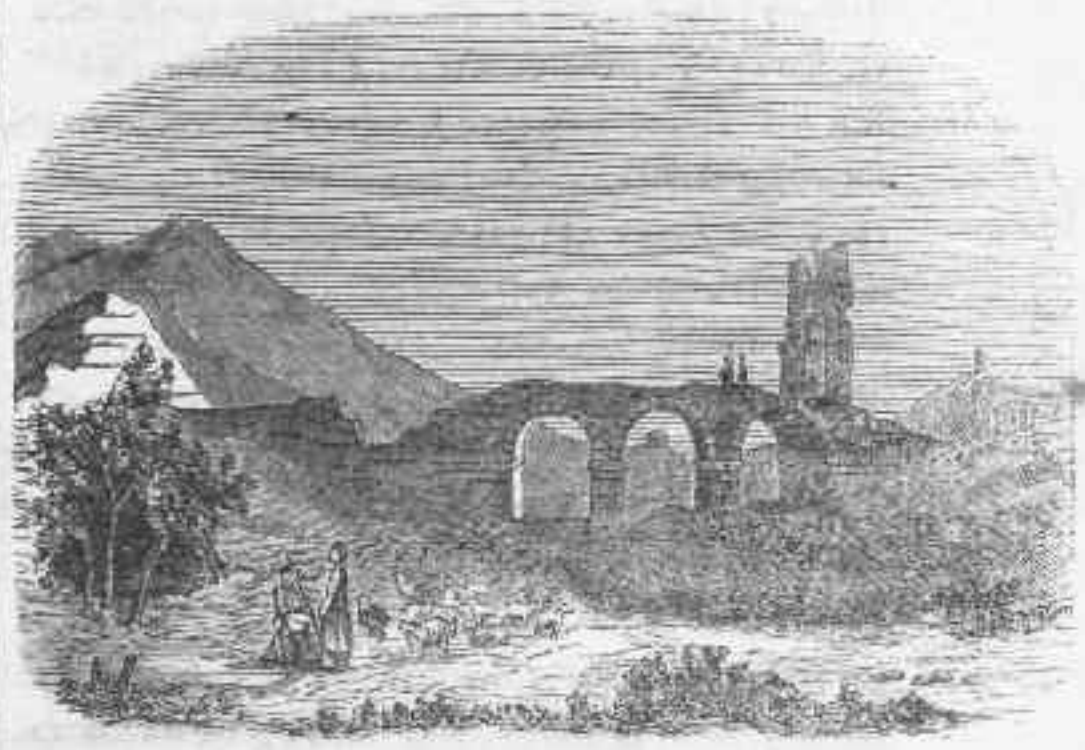
τον ¹¹⁾. Διότι, αφαιρουμένου του καθ' ὅλον τὸ μήκος, ἀπὸ τῶν πηγῶν μέχρι τῆς πλατάνου ὑπ' ἣν ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Φαῖδρος ἐκάθηναν, ἀρδεύοντο τοὺς πολυαριθμοτέρους τὸ πάλαι κήπους ὕδατος, ἔμενεν αὐτῷ ἀρκοῦν ὅπως ἐν ὥρᾳ θέρους καὶ σταθερᾷ μεσημβρίᾳ, κατὰ τὸν φίλον Πλάτωνα, βαδίζουσιν ἐν τῷ ρεῖθρῳ αὐτοῦ ἡδέως βρέχοντες τοὺς πόδας αὐτῶν δύο ἀνυπόδητοι φιλόσοφοι, καὶ ἀνακαλύπτωσιν ὅτι ἡ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ποταμίου ὕδατος (ὡς καὶ σήμερον ἐν τοῖς κήποις διὰ παρεκτροπῆς αὐτοῦ) σχηματιζομένη πηγὴ «χαριεστάτη ὑπὸ τῆς πλατάνου ρεῖ μάλα ψυχροῦ ὕδατος, ὥστε γε τῷ ποδὶ τεκμήρασθαι ¹²⁾».

Ὅπως ποτ' ἂν ᾗ, ἡ ἄλλοτε ὑπάρχουσα γέφυρα καὶ τότε ἦτο καὶ σήμερον εἶναι ἀπαραιτήτως ἀναγκασία, διὰ τε τοὺς κατὰ τετραετίαν παναθηναϊκῶς ἐν τῷ Σταδίῳ τελουμένους ἀγῶνας, καὶ διὰ τὴν συγχὴν τῶν τε ἐντόπων καὶ τῶν ξένων περιπατητικῶν καὶ ἀρχαιολόγων ἐπίσκεψιν τῶν ἀπέναντι ἀρχαίων θέσεων. Ὅθεν ὀρθῶς ἐψηφίσθη ἡ πρὸς ἀνοικοδόμησιν αὐτῆς ἐπὶ τῶν ἀρχαίων λειψάνων δαπάνη.

Ἐν ᾧ δὲ τῶν νεωτέρων κτιστῶν καὶ τεκτόνων ἡ ἐργασία στήριγμα παρασκευάζεται τοῦ ἀρχαίου ἔργου τὰ γεγηρακότα μὲν ἀλλὰ σθεναρὰ βάθρα, καὶ τὰ νεώτερά τοῦ Ἰμμητοῦ καὶ τῆς Πεντέλης λιθότωνα διὰ σιδερῶν μοχλῶν καὶ πυρίτιδος μαγειρόμενα σφηνκοῦνται μεταξὺ τῶν ἀρχαίων ξανθῶν πρωτοτόκων τῶν ἐκ τῶν στέρνων τῆς αὐτῆς μητρὸς ἄνευ βίας καὶ ὠδίνων δι' ἐντριβῆς ρευστοῦ τινος ἀποσπασθέντων, εὐκαιρὸς βεβαίως θέλει θεωρηθῇ μικρά τις καὶ κατ' ἀνάγκην ἀτελὴς περιγραφὴ τοῦ καταστραφέντος ἀρχαίου μνημείου, μέλλουσα εἰς τὸ ἐξῆς ν' ἀποτελέσῃ, ὡς καὶ οἱ παλαιοὶ καὶ σεβάσμιοι λίθοι, μέρος ἀναπόσπαστον τῆς ἱστορίας τῆς νέας γαφύρας.

Ἡρώδης ὁ Ἀττικοῦ, ὁ Κηφισιεύς ἐκαῖνος εὐεργέ-

της καὶ υἱὸς εὐεργέτου τῶν Ἀθηνῶν, ὁ ἀνακαινίσας ἢ μάλλον ἐκ βάθρων ἀνασκευάσας τὸ ὑπὸ Λυκούργου τοῦ ῥήτορος θεμελιωθὲν (350 π. Χ.) παναθηναϊκὸν Σταδίον, ὠκοδόμησεν ἰδίᾳ δαπάνῃ καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ πεντελησίου λίθου ἀπέναντι τῆς εἰσόδου τὴν σήμερον ἀνοικοδομουμένην γέφυραν, διευκολυνού-

Ἡ γέφυρα τοῦ Σταδίου ἐν ἔτει 1750.

μένης οὕτω τῆς τε διαβάσεως τοῦ ποταμοῦ εἰς τοὺς θεατὰς καὶ τῆς ἐξόδου εἰς τὴν παναθηναϊκὴν πομπὴν ¹³⁾ καὶ προλαμβανομένου, λέγει ὁ Chandler, ἐπιλήσμων ὕσων τοῦ Ἰλισσοῦ κατηγόρησε, «πάντὸς ἐκ τυχόν ἐπερχομένης πλημμύρας δυσυχήματος ¹⁴⁾». Ὁ περιηγητὴς οὗτος καὶ ὁ δεκατέσσαρα ἔτη πρὸ αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας ἐλθὼν Stuart ¹⁵⁾, ἐτι δὲ καὶ ὁ γάλλος καλλιτέχνης Λερουά ¹⁶⁾ εἶδον καὶ περιέγραψαν

Ἡ γέφυρα τοῦ Σταδίου ἐξ ἀπόψεως ἐν ἔτει 1750.

τὴν γέφυραν ταύτην, οἱ δύο οὗτοι μάλιστα καὶ ἐτύπωσαν ἐν ταῖς συγγράμμασιν αὐτῶν ἀκριβῆ τῆς γαφύρας ἀπεικονίσματα, ὡς εἰ προσέβλεπον τὴν ἐν βραχεὶ χρόνῳ πλήρη αὐτῆς καταστροφὴν.

¹¹⁾ Ὁ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1672 καὶ 1674 γράψας τὴν ἀπελθὼν περὶ Ἀθηνῶν ἐκθεσιν ἀγαθὸς ἱησουΐτης πατὴρ Βαδίνος κάλλιστα καταδεικνύει τοῦτο λίγων· «ἐκ τῆς καλλονῆς τοῦ πλάτους καὶ τοῦ μήκους τῆς γαφύρας (τοῦ Σταδίου δηλ.) εὐκόλως τις κρίνει ὅτι ὁ Ἰλισσὸς εἶχεν ἄλλοτε ἀφηνώτερον ὕδωρ ἢ σήμερον, διότι νῦν μία ἐκ τῶν καμαρῶν τούτων καὶ εἰς τῶν ἐχέτων ὑπεραρκεῖ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ χειμῶνι εἰς ὅλα τὰ ὕδατα τοῦ μικροῦ τούτου ποταμοῦ.» De Laborde, I. σ. 206 ἐν σημ.

¹²⁾ Πλάτωνος Φαῖδρος ἀντίθεσι. Ὁ Chandler παρενόησεν ἐν μέρει τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Φαῖδρου, ἐκλαβὼν ἀντὶ κρήνης το-
λμαίας (Ioniae) τὸ ἀπλῶς ῥέον ὕδωρ καὶ παραστήσας ὡς λό-
γον τὰς τοὺς πόδας αὐτῶν τοὺς φιλοσόφους.—Ἡ δὲ τῶν καθο-
λικῶν ἱεραποστόλων ἐκθεσις (1673) ἢ τις ἐγγρησίμωσεν ὡς βῆσις
εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ μὴ ἐλθόντος εἰς Ἀθήνας Guillet de St.
Georges, περιέχει τὰ ἐξῆς παρατηρήσεις ἄξια περὶ τῶν ὕδατι-
ων τοῦ Ἰλισσοῦ· «ἡ γέφυρα ὑποστηρίζεται ὑπὸ τριῶν ἀψίδων καὶ
ὑπ' αὐτὰς ἔρρεον ὁ Ἰλισσὸς ὅτε ἦτο ποταμὸς· διότι σήμερον τὸ
ρεῖθρον εἶναι ξηρὸν. Ὁ Ἰλισσὸς ἐξέρχεται ἀπὸ τῆς καὶ διὰ γ-
ρεθῆναι εἰς ἀπείρους ὁχετοὺς ἢ ἀμάρους (ri-
goles) διὰ χειμῶνος δὲ ξηρῆς καὶ ἀριστερᾶς.»
De Laborde I. σ. 224 ἐν σημειώσει.

¹³⁾ Breton, Athènes, κεφ. VII, σ. 303.

¹⁴⁾ Αὐτόθι κεφ. XVI ἐν ἀρχῇ.

¹⁵⁾ Antiquités d'Athènes.

¹⁶⁾ Ruines des plus beaux monuments de la Grèce.

Ἡ γέφυρα ἐστηρίζετο, ὡς καὶ ἐν τῷ ἀπέναντι ἀντιγράφῳ τοῦ στουαρτείου ἰχνογραφήματος καταφαίνεται, ἐπὶ τριῶν ἀψίδων, ὧν ἡ μεσαία εἶχε πλάτος εἴκοσι ποδῶν, κατὰ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ ἀτυχῶς σφαγέντος περιηγητοῦ Φρ. Βερνών (1676)¹⁷⁾. Οἱ δὲ λίθοι τῶν ἀψίδων ἦσαν ὑπερμεγέθεις, ἱσοπαχεῖς καὶ ἱσομήκεις καὶ ἀλλεπαλλήλως τοποθετημένοι ἄνευ πηλοῦ, καὶ τὸ πλάτος 22—23 μέτρων¹⁸⁾. Ἐπὶ τοῦ εὐρέως χώματος ἡ καταστροφώματος (plate-forme), τοῦ σχηματιζομένου εἰς τὴν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὁχθῆς ἄκρην τῆς γεφύρας, μοναχαὶ γυναῖκες ὠκοδόμησαν μονὴν καὶ ἐκκλησίαν ἐγκαταλειφθείσας ὅτε αἱ Ἀθηναὶ ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐκυριεύθησαν. Τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα ἐκλείον ἐντελῶς τὴν εἰς τὸ Στάδιον ἀπὸ τῆς γεφύρας ἔξοδον, μὴ οὖσαν ἄλλως δυνατὴν ἢ διὰ τοῦ πυλῶνος τῆς ἐκκλησίας, ὡς ὁ πατὴρ Βαβίνος μαρτυρεῖ· κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα ἐστηρίζοντο τὰ μεσαιωνικὰ ταῦτα κτίσματα ἐπὶ πύλης θριαμβικῆς ἀρχαίας εἰς ἣν ἡ γέφυρα κατέληγε, διότι οὐ μόνον τοιαύτη ἐξήγησις ἀποδοτέα, κατὰ τὴν ὁρθὴν τοῦ De Laborde παρατήρησιν, εἰς τὸ σύνολον τῶν ἐπὶ τῆς γεφύρας οἰκοδομῶν, τὸ εἰκονιζόμενον ἐν τῷ σχεδίῳ τῶν καπουκίνων, ἀλλὰ καὶ αἱ εἰκόνες τοῦ Leroy καὶ τοῦ Stuart παραπλήσιον τοιαύτην πύλην σχῆμα προσδίδουσι τῷ ἀπεικονιζομένῳ ἐρειπίῳ τῶν εἰρημένων οἰκοδομῶν¹⁹⁾.

Κατεστράφη δὲ ἡ γέφυρα αὕτη ἐν ἔτει 1774 κατὰ τὸν συνήθη τῷ καιρῷ ἐκείνῳ τρόπον, κρημνισθεῖσα δηλονότι ὑπὸ τοῦ τότε ὀθωμανοῦ διοικητοῦ, εἰς ὃν τὸ ὑλικὸν ἐχρησίμευσεν πρὸς διαφόρους οἰκοδομὰς, καὶ σήμερον οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται ἢ μόνον τὰ δύο ἐκτέρωθεν ἀντιτειχίσματα ἀρκούντως καὶ αὐτὰ βεβλαμμένα²⁰⁾.

Τὰ παρατιθέμενα τρία ζωγραφήματα ἀπεικονίζουν τὸ μὲν τὴν παροῦσαν κατάστασιν τῶν τῆς γεφύρας ἀντιτειχισμάτων, ἀπέναντι τοῦ Σταδίου, τὸ δὲ τὴν γέφυραν αὐτὴν ὡς κυρίως ἐξωγραφῆθη ὑπὸ τοῦ ἀγγλοῦ Στούαρτ, καὶ τὸ τρίτον τὴν πόρρωθεν ἀποψιν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὁχθῇ κειμένου καὶ ἐκτοτε ὁλοσχερῶς κηταστραφέντος ἰωνικοῦ ναύσκου, τοῦ Τριπολέμου ἱσως (*Παναγία εἰς τὴν πέτραν*), περὶ οὗ ἄλλοτε θέλει πιθανῶς γείναι ἐνταῦθα λόγος.

¹⁷⁾ De Laborde, I. σ. 251.

¹⁸⁾ Chandler, κεφ. XV ἐν τέλει.—Stuart ἐνθα ἀνωτέρω.—De Laborde, I, σ. 206 ἐν σημειώσει. Breton ἐνθα ἀνωτέρω.—Spon, τόμ. II. σ. 123, μετὰ τοῦ ὀπισθεν σχεδίου τῶν Ἀθηναίων εἰκονίζοντος τὸ σχῆμα τῶν τριῶν ἀψίδων.

¹⁹⁾ Spon, τόμ. B' σ. 123. De Laborde, τόμ. II, σ. 18, τόμ. I, σελ. 78, 209 καὶ 228, ἐνθα καὶ τὰ ὑπὸ τῶν μοναχῶν γραφέντα σχέδια τῶν Ἀθηναίων, κατὰ τὴν διπλὴν αὐτῶν ἔκδοσιν, περιέχοντα ἀτελεῖ ἄλλὰ πολὺ τιμὸν τῆς γεφύρας εἰκόνα.—Breton ἐνθα ἀνωτέρω.

²⁰⁾ Breton, αὐτόθι.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῆς παλαιᾶς γεφύρας.

Νῦν δ' ὅτε ἔδοξε τοῖς ἐφόροις τῶν Ὀλυμπίων ὅπως ἀνεγείρωσιν αὐτήν, δὲν ἦτο ἄρα γε ὀρθότερον, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν ὑπαρχόντων σχεδίων, νὰ ἀνοικοδομηθῇ κατ' αὐτὰ καὶ τὰς ὑπὸ τῶν περιηγητῶν γιγνομένας γνωστὰς κυρίας βάσεις, ὅπως τὸ ἐπὶ γηραιῶν θεμελίων ἐγειρόμενον νέον οἰκοδόμημα θεωρηταί ἐν ταύτῳ ἀρχαῖον, ἀναμνηστικὸν μᾶλλον τὰ παλαιὰ καὶ συνεχίζῃ οὕτω περισσύτερον τὴν παρελθούσαν δόξαν πρὸς τοὺς παρόντας τῆς ἀναγεννήσεως ἀγῶνας;

Σ.

~~~~~

ΠΟΙΗΣΙΣ.

Εἰς τὰ Ὀλύμπια τοῦ 1870 ἔτους.

ὦ Ἕλλην, τῶν πατέρων σου σ' ἄρκοῦν λοιπὸν οἱ τάφοι·
Τὰς τεφεροδόχους κάλπας τῶν αἰώνων θ' ἀνακινήεις·
Τὰς δάφνας τοῦ ματώπου των ν' ἀνομασῶς ἐγράψῃς·
Ἀπόγονος νὰ λέγῃσαι· Πρόγονος σὺ δὲν θὰ γένῃς·
Ἄν θὰ γένῃς;

Τὸ παρελθὸν τὴν ὄψιν σου μὲ φῶς θὰ περιβάλλῃ,
Ὡς τὴν σελήνην δύσαντος Φοῖβου ἀνταύγεια χρυσῇ·
Θὰ μνημονεύῃς πάντοτε τί ἔπραξαν οἱ ἄλλοι,
Καὶ δὲν θὰ μνημονεύσῃ τις τί ἔπραξες ποτὲ καὶ σὺ·
Ποτὲ καὶ σὺ;

Ἄν ᾗς' υἱός, καὶ σὺ πατὴρ θὰ γείνης καὶ ἡ μνήμη
Θ' ἀποδεσθῇ γηράσκουσα τῶν πατραγαθίων·
Εἰς τὸν υἱόν σου δὲν θ' ἀρκῇ τοῦ πάππου τοῦ ἡ φήμη,
Καὶ θὰ ζητήσῃ πατρικὴν.—Τί θὰ εἴπῃς εἰς τὸν υἱόν;
Εἰς τὸν υἱόν;

Θὰ εἴπῃς ὅτι σιδηρᾷ σ' ἐμπέδισεν παλάμη
Νὰ δρέψῃς εἰς στεφάνους σου τὰς βοδοδάφνας τῶν Τεμπῶν,
Καὶ τὸ ὑπνωττον ξίφος σου κατάρθωσεν νὰ κάμῃ
Ἀπὸ πολέμου φάσαναν εἰρωνικὴν στολὴν πομπῶν,
Στολὴν πομπῶν!

Φεῦ! θὰ εἴπῃς ἀλήθειαν.—Ἄλλ' ἔχει κ' ἡ εἰρήνη
Διὰ τοὺς στρατιώτας τῆς ἰλαίας εὐθαλῆ θαλλόν·
Ἐὰν τὴν δάφνην τῶν μαχῶν αἱμάτων βροῦς ἀδρόνῃ,
Ἰδρὼς πολύτιμος αὐτὸν εἰς στέφανον πλέκει καλόν,
Πλέκει καλόν.

Εἶχον κ' οἱ πρόγονοι ἡμῶν μετὰ τὸν Μαραθῶνα
Πύθια, καὶ Ὀλύμπια μετὰ τὰς Πλαταιάς.
Κ' εἰς σὲ μετὰ αἱματηρὸν θαφροστεφῇ ἀγῶνα,
Φαιδρὰ καὶ ἑλασιστεφῆς ἀνοίγεται Ὀλυμπιάς,
Ὀλυμπιάς!

(Αὐγούστος 1870.)

ΑΓΓΕΛΟΣ ΒΛΑΧΟΣ.

(¹) ΣΗΜ. ΠΑΝΔ. Τὸ ἀνωτέρω ἀσματικὸν ἐγράφη ὅπως ὑποβληθῇ εἰς τὸν ποιητικὸν ἀγῶνα τῶν Ὀλυμπίων καὶ τονισθῇ, κατὰ τὸ πρόγραμμα, ἐὰν ἐπιδοκιμαζέτο· ἀγνοοῦμεν δὲ διὰ τί δὲν ὑπεβλήθη. Καὶ ἐπειδὴ ἐρμηνεύει μετὰ πολλῆς χάριτος καὶ ἀληθείας τὴν περὶ πατραγαθίων ἰδέαν τοῦ Μενάνδρου, εὐ τινοὺς τοὺς στίχους ἐδημοσίευσamen τὸν παρελθόντα μῆνα (σελ. 190), παρεκαλέσαμεν τὸν ποιητὴν νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐν τῇ «Πανδώρα» δημοσίευσιν αὐτοῦ.